

היא תפלה שנתקנה למקום סכנה, גם אם כבר התפלל. [בזוה מיושבת מעט לשון רש"י (ל רע"א) שקרא לתפלת הדרך 'תפלה קצרה', ומשמע שענינם אחד. והלא לכאורה אין כל קשר ביניהם, שזו תפלה הבאה תחת שמונה עשרה וזו היא בקשה מיוחדת שנאמרת ביציאה לדרך. אך לפי האמור נחא קצת]. וצריך עיון.

'מאי פרשת העבור – אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה יהיו צרכיהם לפניך...' ובדוקא נקט לשון סתומה כזו – מפני שאין הדבר נאה לאמרו בתפלה, להזכיר עברה ועברה (עפ"י ריטב"א).

– פרש כאן שתי משמעויות ל'עבור' – לשון עברה ולשון הריון. [וזהו 'בכל פרשת העיבור', בכל פירוש ומשמעות של עבור] (עפ"י מהרש"א. וצ"ב).

– פשוט שעיקר הכוונה לעובדה שהוא נמצא עכשיו בבחינת 'עוברי דרכים' וטירדא, שזה גופא גם סימן וכינוי ליציאה מן הסדר גם ברוחניות. וכל הפירושים של לשון 'עבר' שייכים למצבו, היינו לשון עברה וכעס ודינים, שהוא קרוב לפשט, שעצם מצב הסכנה הוא זמן דינים. ואפילו הוא כאשה עוברה שאינה מקבלת פיוס (כדרך שאמרו בזמא לענין בולמוס. וכן 'ויתעבר ה' בי למענכם' דרשוהו לשון עוברה, כי אמר רב לך מלפייסני). ולמעלה מזה כאשר גם עוברים על דברי תורה מתוך טורח הדרך והגלות, והרי הם כגנבא אפום מחתרתא, מכל מקום כיון דרחמנא קרו יהיו צרכיהם לפניך, וכדרך שאמרו בסוף מכילתין 'בכל דרכך דעה' אפילו לדברי עבירה, ועיי"ש בפירוש המשנה להרמב"ם (מרע"כ שיח').

'אמר ליה אליהו לרב יהודה אחזה דרב סלא חסידא: לא תרתח ולא תחטי, לא תרוי ולא תחטי, וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא...' –

'לא תרתח' ו'לא תרוי' הן שתי האזהרות הכוללות את כל הטרדות שהאדם מוטרד בהם ושוכח לבוראו, יצר הכעס והקנאה ויצר התאוה; כאשר אתה 'יוצא לדרך' כלומר עוסק בעניני עולם הזה [שעל שם כך מיתתו של אדם מכונה מנוחה, 'נייח נפשיה', כי נח מעמל העולם ומטרדותיו. וכן דרשו מ'בלכתך בדרך' לפטור עוסק במצוה, משמע ש'הליכה' סתם היינו עוסק בעניני הרשות של עוה"ז], לא יוכל לשמור את עצמו כל כך, כי כבר נמצא במקום הטירדה או הנאות העולם הזה. ועל כך באה העצה 'המלך בקונך וצא' – קודם שתכנס אל תוך הטירדה תמליך עליך את הש"י ותבקש בתפלה שלא יאונה לפניך דבר שהוא נגד רצון הש"י (עפ"י מי השלוח – לקוטי הש"ס. [וע"ע בדבריו ר"פ צו על כתנת בד ומכנסי בד]).

'המלך בקונך וצא'. כבר עמדו המפרשים על לשון הימלכות, ונתנו בזה רמזים וטעמים שונים; ע' שלה"ק מסכת חולין ס"פ נר מצוה; אבני זכרון (לובלין), אות קיד; אגרות משה או"ח ח"ב נט. וראה לעיל ג, על 'ונמלכין בסנהדרין'.

דף ל

'לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא'. שבכך שהיחיד מכליל עצמו עם הצבור, זוכה הוא עצמו למה שלא היה זוכה אילו לא היה מתפלל אלא על עצמו בלבד, כי בתוך הצבור זוכים היחידים הגם שאינם ראויים מצד עצמם (עפ"י שיחות מוסר יח תשל"ג).

והנה פשוט הוא דלא סגי בשינוי הלשון גרידא מלשון יחיד ללשון רבים, אלא כדי שיוכל להתפלל בלשון רבים על כרחו צריך הוא באמת בהנהגתו ובמעשיו להשתתף עם הציבור ולהיות נושא בעול עמהם. ולא שיהיה פורש מן הציבור בהנהגתו וכולל עצמו עמהם בלשון תפילתו' (דרשות בית ישי טז).

השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה'. כנראה צריך להוסיף: ומתפלל (כן הגרסה ברא"ש וברשב"א).

זלעביד מר כאבוה דשמואל ולוי' – שהקדימו להתפלל מעומד לפני הנץ החמה ולא התפללו בדרך. ואם תאמר מה מקשה, הלא רב אשי התפלל שוב מעומד לאחר הדרשה, ומה עדיפות יש להתפלל קודם הזמן? ואם הקושיא היא מדוע הוצרך להתפלל בדרשה מיושב, היה לו להקשות בלשון פשוטה, למה לו להתפלל במיושב כלל, אבל מה ענין להתפלל מעומד קודם קריאת שמע? ונראה שמכאן למד רש"י שלפי דעת הסובר תפלה מעומד עדיף, היינו משום שמתפלל קודם קריאת שמע, לכך אין להקפיד על סמיכת גאולה לתפלה. [ומזה יש לשמוע שהכל מודים שסמיכת גאולה לתפלה עדיפה על תפלה לאחר הנץ, כלומר עדיף להקדים התפלה מהנץ החמה אם על ידי כן יסמוך גאולה לתפילה. כי לא נחלקו אלא קודם זמן קריאת שמע, האם עדיף להתפלל ללא סמיכת גאולה לתפילה אם לאו. אבל לאחר מכן – ודאי יש לסמוך גאולה לתפילה] (עפ"י שו"ת פרי יצחק ח"א ב).

אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר' – לפי שאין בה תחנונים ולא תקנוה אלא כנגד קרבן מוסף, די בכך שהצבור בלבד מתפללים אותה (עפ"י ריטב"א; תלמיד רבנו יונה).

(ע"ב) זדילמא מעיקרא לא כוון דעתיה ולבסוף כוון דעתיה'. מכאן משמע שמי שלא כוון דעתו לכל הפחות בברכת אבות – צריך לחזור ולהתפלל (רא"ש להלן פ"ה ועוד; שו"ת הרשב"א ח"א א שדמ). ואפילו נזכר כשהוא באמצע תפלתו שלא כיוון באבות – פוסק באמצע (רא"ה; ריטב"א. וע' משנ"ב קא סק"ד ובבאור הלכה ד"ה והאידינא, ובשו"ת אור לציון ח"ב ז). ובמאירי הביא לפרש שאפילו כיוון באבות, אם לא כיוון בכל תפלתו – לא יצא ידי חובתו.

והגר"ח הלוי (הל' תפלה) פרש בדעת הרמב"ם, שכוונה שהוא עומד לפני ה', מעכבת היא בכל התפילה. ואין כן דעת שאר הפוסקים (ע' גליונות החזו"א; מנחת שלמה א; עמק ברכה תפלה א; 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"ב עמ' לג; תולדות יעקב עמ' ש). וע' באור הלכה (צח) שמשמע דלא כהגר"ח. וביגדיל תורה' (לו. וע"ש בכל המכתבים. וצ"ב): מלבד שמוסופני אם הגר"ח בעצמו פסק כן למעשה, הרי כיון שלא הובא דין זה [דכוונה שעומד לפני ה' – לעיכובא] בשו"ע ובפוסקים, בודאי שאין לעשות כן למעשה. כתבו הרמ"א ושאר פוסקים, שעכשו אין נוהגים לחזור ולהתפלל משום חסרון כוונה – שמא גם בחזרתו לא יכוין. ואולם יש פוסקים (עפ"י דעת מרן השלחן-ערוך) שטוב לחזור ולהתפלל שוב על תנאי נדבה – אם לא כיוון בתורף ברכת אבות (עפ"י אור לציון ח"ב ז, יט).

והנה כמה קטעים מצוטטים מספרי הפוסקים הראשונים בענין כוונה בתפלה: **כוונת הלב כיצד – כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה.** ואם התפלל בלא כוונה – חוזר ומתפלל בכוונה. מצא דעתו משובשת ולבו טרוד – אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. אמרו חכמים: ישהה שלשה ימים עד שינוה ותתקרב דעתו ואחר כך יתפלל.

כיצד היא הכוונה – שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה. לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכוין את לבו, ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים, ולא יעשה תפלתו

כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו. לפיכך צריך לישב מעט אחר התפלה, ואחר כך יפטר...'
(רמב"ם תפלה ד, טו-טז).

'לעולם יאמד אדם עצמו אם יכול לכוין יתפלל ואם לאו אל יתפלל. וכתב הראב"י בספר האשכול: אם כן האידנא היכי מצלינן, דהא לא מצו מכווני... ואפשר דבדורות הראשונים אתמר, שהיו יכולין לכוין ולאמוד בעצמן, אבל האידנא דלא מצינן לכווני מוטב שנתפלל בלא כוונה משנעקור אותה לגמרי' (מתוך ספר המאורות. וכן מובא בשם רב נטרונאי גאון, בזמן הזה שרבו הצרות אין מבטלים את התפלה מפני הטרדה – שמתוך שלא לשמה בא לשמה. עפ"י ספר הבתים, תפלה ה, ט).

'שמעתי מפי הר"ר יעקב מוירציבורק נר"ו שיש להביא ראיה מראש מסכת זבחים, שאעפ"י שכמה פעמים אדם מתפלל ואינו מתכוין יש לומר שיצא ידי חובתו למאן דאמר תפלות כנגד תמידין תקנום, דאמרינן בתחילת זבחים: כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרין אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה, ומוכיח לשם דאם נזבחו בסתמא כשרין ועלו לבעלים לשם חובה. הכא נמי בתפלה יש לומר דאינו מתכוין הוי ליה כסתמא ויצא ידי חובתו. מיהו המתפלל בכוונה שפי עדיף והיא מצוה מן המובחר ומובטח לו שאין תפלתו חוזרת ריקם כדכתיב תכין לבם תקשיב אוניך' (שבלי הלקט יז).

'ומה היא כוונה שאמרנו – שיחשוב בכל תיבה פירושה, וידקדק שלא ידלג תיבה אחת, כאילו היה מונה מעות. ואם אינו יכול לכוין בכל הברכות כל שמנה עשרה – יכוין באבות ובמודים. ואם אינו יכול לכוין בשתייהן – יכוין באבות.

והר"ר אליעזר מגרמייזא כתב בספרו כי טוב מאד לכוין בחתימת כל ברכה וברכה, כי יש בהן מאה ושלוש עשרה תיבות כנגד תיבות שיש בתפילת חנה. וכן הדין נותן, כי מי שמתכוין בשאלתו ולא יכוין בשבחו של הקב"ה מחייב את עצמו. ויש לחשוב שאם היה עומד לפני מלך בשר ודם היה מדקדק בדבריו, כל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה.

ואם בא לאדם מחשבה בעודו בתפילתו – ישתוק עד שיגמור מחשבתו ותבטל' (סמ"ק, תפילה יא. וע' גם בטור או"ח צח).

'אמר רב ענן אמר רב: טעה ולא הזכיר של ראש חדש, ערבית – אין מחזירין אותו, לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום'. נראה פירושו של דבר שעיקר קדושת ראש חדש הוא ביום, כי בית דין מקדש את היום, ואילו הלילה נתקדש [למפרע] מכח קדושת היום, ולכך אין הזכרת לילה מעכבת, כי קדושת ליל ראש חדש טפלה ליום. [דוגמא לדבר – הגמרא ביומא (פא.) מצריכה ריבוי מיוחד ליום הכפורים שיהא לילו כיומו, ואילו לא הריבוי לא היה הלילה חמור כיום, הגם שודאי יום הכפורים מתחיל מבערב].

ובזה מובנים דברי התוס' שאין לחלק בין ליל ראשון של ראש חדש ללילה שני – והלא לכאורה סברת החולקים ברורה, שהרי כבר חלה קדושת ר"ח בטרם יבוא הלילה השני, וגם אם לא באו עדים ביום השלישי, הלא ממילא נתקדש ליל ל"א שכבר קדשוהו שמים, והיה בדין שהזכרת ראש-חדש בלילה שני תעכב שהרי הוא מקודש כבר מתחילתו – אך לפי ההסבר האמור מובן הדבר, כי עיקר קדושת ראש חדש הוא ביום, הן ליל ראשון הן ליל שני (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"א קלא).

א. ישנה דעה (בתוס' סנהדרין י) שכשלא נראה החדש בזמנו, ב"ד שלמעלה מקדשים רק בשחר יום ל"א. ולפי זה מובן

שבערבית עדיין החדש לא נתקדש. ואולם דבר חידוש הוא זה [ואולי סברתם שגם ב"ד של מעלה יושב רק ביום כב"ד של מטה. עפ"י רע"כ].

ויש לפרש עוד, לדעת התנאים שגם ביום ל"א בית דין של מטה מקדשים – נמצא שאין אפשרות לקדש ליל ל"א לעולם. ואילו ליל שלשים אפשר שנתקדש, לפי מה שכתב הרמב"ם שב"ד יכול לישב ביום כ"ט ולקדש את יום השלשים, אבל אי אפשר לישב ביום שלשים ולקדש יום ל"א (עפ"י אור שמח תפלה י, יא. וע' משנ"ב תכב סק"ג. וצ"ב).

ב. מה שכתב שעיקר קדושת ראש חדש היא ביום, נראה שכן הוא בכל המועדים. ולכן עיקר מצוות המועדים נהגות ביום ולא בלילה, כגון שופר ולולב. וכן מצוות הפורים עיקרן ביום. וכן מצוינו בלשון רש"י בסוכה (מח. ד"ה לרבות) לענין מצות שמחה במועד. וע"ע ילקוט שמעוני (יתרו רצו); זכר יצחק (יא, ב).

ולפי זה זכינו לטעם נוסף שכבוד יום השבת עדיף מכבוד לילה. וע' גם שבת קיז: שלמד רבי חידקא משלש פעמים שהזכר 'היום', חיוב של סעודות ליום השבת. ולא רמז הכתוב סעודת הלילה – כי סתם מצות היום שייכת ליום ולא ללילה. ג. עוד בענין טעה ולא הזכיר של ר"ח בתפילה – ע' במאסף 'ישורון' כרך ב עמ' רעט, מהר"ב פאלער.

'חד אמר: כדי שתתחונן דעתו עליו. וחד אמר: כדי שתתחולל דעתו עליו...' רש"י כתב דהיינו הך, ובלשון בעלמא נחלקו. ואילו בספר הערוך (ערך 'הל') מובא לפרש ששיעור 'תתחולל' גדול יותר, וענינו לחלות פני צורו שימחול לו על כל פשעיו.

נראה מבואר מכמה מקומות שמחילת עוונות היא עיקר במהות התפילה, וכענין הקרבן הבא לרצות ולכפר. ומלבד זאת משום שאין אדם יכול לבוא לפני המלך בלבוש שק, בעודו מלוכלך בחטא, ונצרך לנקות עצמו תחילה. וכן משמע ממה שאמרו (בסוטה לב) מפני מה תקנו תפלה בלחש, כדי שלא לבייש עוברי עבירה שמתודים על חטאייהם בתפילה.

פרק חמשי

פירושים, פנינים ופרפאות

'במקום גילה שם תהא רעדה'.

כאשר יש שמחה ב'מקום', דהיינו בקדושה ובמקום השראת שכינה – 'שם' – כלומר בסטרא אחרא, תהא רעדה; על ידי השמחה בעבודת הש"י, מחלישים כח הסטרא-אחרא.

(נועם מגדים חיי שרה)

'כי הא דרב יהודה הוה מציין נפשיה והדר מצלי'. י"ל שלכך צוין רב יהודה בדבר זה, כי מנהגו היה שלא היה מסיר גלימתו העליונה מעליו כל היום, מפני צניעותו (כמו שאמרו במנחות מג) – לכך לצורך התפילה היה נוהג להוסיף קישוט בבגדיו.

'אמר ליה: אנא תפילין מנחנא'. ערש"י. ורבנו יונה פרש שהשיב לו: בשמחת המצוה אני שמח, כי חולה הייתי במעי ולא יכלתי להניח תפלין זה כמה ימים מפני חשש נקיות, ועכשו שנתרפאתי אני שמח בקיום המצוה הזו מתוך חפצי בה.

(בשו"ת חות יאיר (רלו) דחה פירוש זה, ע"ש בנידון אחד שנמנע מהנחת תפלין ימים רבים, האם יברך 'שהחינו' כששב ומניחן). וכעין זה יש מפרשים: משום כך אני שמח, משום מצות תפלין שאני מקיימה בשמחה, והיא גם משמחת אותי, ככתוב פקודי ה' ישרים משמחי לב (זכרון זאת' עקב).

'... וכן היו עושיין חסידים ואנשי מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונין בתפלתן עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות רוח השכלית, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה'.
(טור או"ח צח)

'כשרוצה לכיין, כתב תלמיד רבנו יונה בברכות (כה:) בשם הקדמונים, שיפשוט גופו מנשמתו. עיין שם שפירש בן 'לבו למעלה' (יבמות קה:). ובטור ושלחן ערוך סי' צח נקרא זה 'התפשטות הגשמיות', ושהוא קרוב לנבואה. ובאמת זהו מדרגת הנביאים, כמו שכתב במורה נבוכים, וכמו שכתוב בשאל שהלך והתנבא ערום (שמואל-א יט) – פירוש, שהגוף הוא לבוש לנפש כנודע, והתפשטותו נקרא 'ערום', ותרגם יונתן שם 'ברשן' – פירוש, משוגע שאינו פונה כלל לגופו, ופעולות הגוף הם כמעט בלא ידיעתו כלל, וכמו משוגע. וכן קראו לנביא גבי יהוא (מלכים-ב ט) קראוהו המשוגע. ומדרגת הנבואה היו מגיעים על ידי התפלה...

ודבר זה כבר ניטלה, ומכל מקום אמרו בבבא בתרא (יב.) דנבואה מן החכמים לא ניטלה – כי על ידי תורה גם כן נאמר באהבתה תשגה תמיד, וכמו שאמרו ז"ל (עירובין נד:) על ר' אלעזר בן פדת ששוכח עניני הגוף (כשעוסק בתורה) והוא בהתפשטות הגשמיות על ידי דביקותו בתורה – זה אפשר גם בזמן הזה. ובאמת זהו עיקר הדביקות בהש"י...

והתלמיד-חכם כשדבוק בתורה הוא דבוק בהש"י, כי אורייתא וקודשא בריך הוא חד, כי הש"י הוא וחכמתו ורצונו אחד, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ב:), והתורה היא חכמתו ורצונו, והדבוק בה דבוק בהש"י, ובאותו עת הוא במדרגת נבואה, רק חכם עדיף. ובזהר שמות ו: הטעם, דלנביא הוא רק לזימנין וכו' והיינו כי התפשטות הגשמיות על ידי דביקות בהש"י בהכרת הנוכח, זה אי אפשר כלל להיות בתמידות, וכמו שאמרו בברכות (לא.) יכול יתפלל אדם כל היום כולו – כבר מפורש על ידי דניאל וזמנין תלתה וכו' – שזה אי אפשר כלל להיות כל היום בתפלה לפני הש"י ואינו בכח אדם שבגוף כלל, ואפילו הארת פנים למלאכים אינה אלא כמראה הבוק כרגע ומיד נתעלם. ור' אלעזר בן דורדיא (בע"ז יז.) הרבה בתפלה עד שיצתה נשמתו, היינו מכח ריבוי התפלה, כי אין בכח אדם לסבול, כי זה נקרא 'עבודה שלב' ומיגעת האדם, מה שאין כן התורה נקרא 'לחם' ו'מזון' ו'עץ חיים' שהיא הנותנת קיום לאדם על ידי שמחתו בחכמתו, ולכן נאמר בה לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה, שיכול להיות דבוק בה שלא יתבטל אפילו רגע אחד...' (מתוך צדקת הצדיק רי.).

'חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת כדי שיכוונו את לבם למקום – פירוש, שאסור לכוון בתפילה לצורך עצמו, אך להתפלל שיהיו כל ישראל בתכלית השלימות ויהיה נשלם כנסת ישראל למעלה. אבל לא לצורך עצמו אלא יתפלל באלקי נצור על עצמו, שתפילת אלקי נצור הוא על עצמו. וזה שאמרו כאן כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים, ולא שיכוונו בדיבור' (שנות אליהו).

– הרי הותקנו כל הבקשות בשמונה עשרה עבור הכלל-ישראל והשכינה (שהיא 'כנסת ישראל למעלה'), ואסור להתפלל עבור עצמו בנוסח הברכות שקבעו אנשי הכנסת הגדולה. ומה שישנן סוגיות בש"ס ונפסק בהלכה שהרוצה להתפלל לצרכי עצמו מעין כל ברכה וברכה יתפלל באמצע הברכה, י"ל שמותר להוסיף נוסח משלו, אבל בנוסח הקבוע צריך להתפלל דווקא עבור הכלל-ישראל. גם הגר"ח מאריך בזה בנפש החיים ב"א עיי"ש, שכל ענין התפילה הוא על חילול

השם שיש בצערם של ישראל, ונמצא כל ענין התפילה על צער השכינה בצערם של ישראל ועל קידוש שם שמים בעולם. יסוד זה נמצא גם ברשב"ם עקב, שלישי בד"ה ואתנפל לפני ה' עיי"ש. גישה זו לתפילה מחייבת אותנו להתגבר על הרגשת צרכינו העצמיים ולהרחיב את לבנו להרגיש בצרתו של הכלל-ישראל. באמת כלל גדול הוא בתפילה: 'לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי ציבורא'. אבל כמה רחוקים אנחנו מלתת את דעתנו על הכלל כולו! כל אחד רואה רק את החוג הקטן שלו, ובחוג השונה קצת במנהגיו והשקפותיו הוא מסתכל במבט שלילי. האם אהבת הכלל ישראל תופסת מקום אצלנו? והנה בזה מעמידנו הגר"א על החיוב, להתייחד בתפילה דווקא עם הכלל ישראל ולהתפלל על שלימותו, ומה רצויה ומוכרחת עבודה זאת בדורנו היתום הסובל לעיפה מפירוד הלבבות, שנאת חנם ומחלוקות, מלבד כל הצרות מבחורין! (מתוך עלי שור ח"ב עמ' שעת. ועע"ש בעמ' תיח).

וע' בדרשות בית ישי (טז), שכשמכוין עבור כלל ישראל, אפילו עבור רווחתם הגשמית, הרי זו הכוונה הרצויה והנשגבה הכתובה בספרים, שזו היא התפילה עבור 'כנסת ישראל' והשראת השכינה ומלכותו יתב' בתחוננים. וע"ע בספר מגיד דבריו ליעקב (להרה"ק ממזריטש) דף ג ע"ד; נועם אלימלך תולדות עה"פ ויעתר; בן פורת יוסף דף כג: ובמובא לעיל ג מצדקת הצדיק.

פליאה בעיני על שמוזניחים את ההלכה המפורשת בשלחן ערוך שחייבים להתבונן קודם התפילה מרוממות האל-ל יתעלה ובשפלות האדם, ולהסיר כל תענוגות העולם הזה מליבו. וחיוב זה בכל שלשת התפילות ולכל מי שחייב בתפילה. וכן הלימוד לפני התפילה משמש כהכנה לתפילה. (עפ"י יגדיל תורה כ כח)

דף לא

'אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמיהו...'. יש שפרשו ענין המנהג של שבירת כוס זכוכית בעת שמחה – שהזכוכית שעמלה ברוח, משל היא לאדם הנוצר גם הוא ע"י ויפח באפיו, ונוה ליאבד כמוה. ונעשה דבר זה לזכרון שאדם להבל דמה, ואמנם יש לו תקנה ותקוה לקום לתחיה, ככלי זכוכית שאם נשבר יש לו תקנה, וכמו שאמרו (בסנהדרין צא) 'מה כלי זכוכית שעמלן ברוח בשר ודם, נשברו יש להן תקנה, בשר ודם שברוחו של הקב"ה על אחת כמה וכמה'. ועוד, שבירת הכוס נועדה להזכיר חורבן ירושלים, והרי כל המתאבל עליה עוד יזכה ויראה בשמחתה בעמדו לתחית המתים (ע' מהרש"א וצל"ח כאן ושו"ת אחיעזר ח"ד פא).

[היינו טעם שנוהגים להעמיד בבית האבל כוס של זכוכית מלא מים ולהדליק נר של שמן, שהנר של שמן המאור מרמז על הנשמה... והמים מרמז על החומר... והכלי זכוכית מרמז לתחיה... נשבר, יש לו תקנה' (וילקט יוסף לר"י פינצי. מובא ב'מנהגי ישראל' ח"ג עמ' קנב, ע"ש)].

רמז נוסף יש לשמוע בדימוי גוף האדם לכלי זכוכית דוקא – שבכחו לזכך את גופו עד שלא יחצוץ לאור הנשמה להאיר בו, ככלי זכוכית העשוי מחומר שקוף ולא אטום.

וע"ע ראב"ן קעז; ראב"ה צא. ענינים ורמזים נוספים בכלי זכוכית – תמצא במובא בשו"ת יביע אומר ח"ד אה"ע ט, א. עוד על 'זוגיתא חורתא' (– זכוכית שקופה) בזמן המשנה והתלמוד – ע' 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' עמ' קצה. וראה בעבודתו המקיפה של ד"ר יהושע בראנד 'כלי זכוכית בספרות התלמוד'.

ג. התפלל בציבור ושכח להזכיר ראש חדש, כשחוזר ומתפלל נראה שאינו צריך להתפלל בציבור, שידי חובת 'תפלה בציבור' כבר יצא. (עפ"י אורח משפט כג).

דף ל

- נד. א. אימתי מתפללים תפלת הדרך? האם היא נאמרת בהילוך או מעומד?
ב. מה בין 'הביננו' לתפלה קצרה הנאמרת במקום סכנה?
ג. היה רוכב על החמור או מהלך בספינה או באסדה, והגיע זמן תפלה – מה יעשה?
ד. לאיזה כיוון יש להתפלל?
ה. המשכים לצאת לדרך לפני זריחת החמה, וכיו"ב – מה דינו לענין קריאת שמע ותפלה?
א. אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: תפלת הדרך אומרה משעה שמהלך בדרך – עד פרסה.
א. גרסת הרי"ף ועוד: 'משעה שיאחו בדרך'. והיינו כשיצא מקצה העיר מעט יותר משבעים אמה. ודוקא בתחילת הליכתו, אבל כאשר הוא לן באמצע דרכו – יכול לאמרה בבקר, הגם שהוא בתוך העיר (פוסקים).
ב. לפירש"י ורשב"א, יש לאמרה בתוך פרסה דוקא ולא יאמרנה לאחר שכבר הלך פרסה. וכתבו רבנו יונה והריטב"א שבודאי יברך אף לאחר פרסה אם לא ברך קודם לכן, אלא עד פרסה הוא בכלל 'שיאחו בדרך' שיש לו לאומרו לכתחילה.
ובה"ג פרש 'עד פרסה' – לשיעור הדרך, שבדרך הפחותה מפרסה אין צריך להתפלל תפלה זו. וצריך עיון האם יש לומר תפלת הדרך בחתימה כאשר הולך פרסה ויותר, כאשר בתוך פרסה ישנו ישוב (עפ"י באור הלכה קי, ז).
ומובא (ב'מוריה' טבת תשנ"ו, עמ' עז) שהגרש"ז אויערבך זצ"ל לא היה נוהג לומר תפלת הדרך בנסיעה מירושלים לתל אביב, בגלל רצף הישובים ביניהם. ובתשובה לשאלה אם אפשר לומר תפלת הדרך בין ירושלים לת"א ללא שם ה' בסופה אלא 'ברוך שומע תפלה' – השיב שבהחלט מותר הדבר, גם כשאומר 'הי רצון מלפניך ה"א... שהרי זו דרך תפלת תחנונים ואינה כמטבע ברכה. וכן מוסרים בשמו שהורה לשואליו. אך כמדומה שהגרש"ז א' והגרי"ח ק' שליט"א אומרים אותה בברכה.
ג. גם בדרך הפחותה מפרסה, אם מוחזק שהוא מקום סכנה – יש לברך תפלת הדרך (פוסקים).
ד. הטס באויר, יש לו לומר תפלת הדרך בעוד המטוס על הקרקע, שהרי משעה שמתחיל להמריא זוהי כבר שעת סכנה. ואם לא בירך בקרקע – יברך באויר (בשם הגר"מ פיינשין והגר"י קמינצקי – 'דברי חכמים' 190).

רב חסדא אמר: אומרה מעומד. ורב ששת אמר: אפילו מהלך. [ורב ששת נהג בעצמו לעמוד ולאמרה, כאשר חבורתו עצרה – 'מהיות טוב אל תקרא רע'].
נחלקו הראשונים כמי הלכה. וכן נחלקו לדעת הסובר שצריך עמידה, האם צריך לירד מעל החמור אם לאו (ע' תר"י). ובשלחן ערוך פסק שראוי לעמוד ולאמרה אם אפשר [ובתנאי שלא תטרד דעתו משום כך. אחרונים], ואולם אם היה רוכב אין צריך לירד.

ב. כשאדם מתפלל 'הביננו', אומר שלש ברכות ראשונות ושלש אחרונות ו'הביננו' באמצען. כאשר הגיע לישוב ונתישבה דעתו, אינו צריך לחזור ולהתפלל תפלה מלאה. 'הביננו' נאמרת מעומד.

הרמב"ם השמיט דין עמידה ב'הביננו'. ויש מי שכתב שכשמתפלל 'הביננו' בדרך, יאמרנה בהילוך (עפ"י פרי חדש צד, ט ק, א). ואין כן דעת שאר ראשונים.
לא כן תפלה קצרה הנאמרת במקום סכנה; אין אומר בה שלש ראשונות ושלש אחרונות, וכאשר מגיע לביתו צריך לחזור ולהתפלל, ואומר בין מעומד בין מהלך.
הגיע לביתו לאחר שעבר זמן תפלה – יתפלל תפלת תשלומין (רא"ה וריטב"א; שו"ע קי. ואולם מפירוש המשנה לרמב"ם יש מדייקים שאינו משלים, הואיל ומ"מ התפלל).

ג. היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה – אם יש לו מי שיאחז את חמורו – ירד למטה ויתפלל. ואם לאו – ישב במקומו ויתפלל. [יחזיר את פניו כנגד ירושלים. ואם אינו יכול – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. כן סתמה משנתנו]. רבי אומר: בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רבא ואיתימא ריב"ל: הלכה כרבי.

ואפילו שלא במקום סכנה, ואפילו מהלך, ואין צריך להחזיר פניו כנגד ירושלים (תוס' ורא"ש ועוד). ואולם דעת רבנו יונה שיש לעכב את החמור מהליכה בשעת התפילה, ואם השיירא הולכת – עכ"פ יעכבנו בברכת אבות. וראוי לחוש לכך אם הוא שלא במקום סכנה (שו"ע או"ה צד, ד), להעמיד הבהמה בברכה ראשונה, אבל אין צריך לירד ממנה (משנ"ב).
היה מהלך בספינה או באסדה – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים.

ד. היה עומד בחו"ל – יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל (והתפללו אליך דרך ארצם). היה עומד בארץ ישראל – יכוין את לבו כנגד ירושלים (והתפללו אליך דרך העיר אשר בחרת). היה עומד בירושלים – יכוין את לבו כנגד בית המקדש (והתפללו אל הבית הזה). היה עומד בבית המקדש – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים (והתפללו אל המקום הזה). היה עומד בבית קדשי הקדשים – יכוין את לבו כנגד בית הכפורת. היה עומד אחורי בית הכפורת – יראה עצמו כאילו לפני הכפורת.

גם כשהמקדש חרב והוא עומד בין כותל מערבי לקדש הקדשים [כגון שאנסוהו להיכנס לשם למלאכה כלשהי] – יהפוך פניו בתפילה לצד קדש הקדשים, שקה"ק עומד בקדושתו אפילו בחרבנו (עפ"י שו"ת הרדב"ז ח"ב תרמח).

נמצא עומד במזרח – מחזיר פניו למערב, במערב – מחזיר פניו למזרח, בדרום – מחזיר פניו לצפון, בצפון – מחזיר פניו לדרום (כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות – תל שכל פיות פונים בו).

גם העומדים בחו"ל ומכוונים כנגד ארץ ישראל, או העומדים בא"י ומכוונים כנגד ירושלים – עיקר כוונתם כנגד בית המקדש וקדש הקדשים (תר"י. וכו"ה בשו"ע צד, א): 'חזיר פניו כנגד א"י ויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קה"ק'.

ונראה שגם לענין כיוון הגוף יכוין לכיוון ירושלים והמקדש, כגון כשעומד במזרח א"י במקביל לצפונה, יפנה לכיוון מערב-דרום כדי שיהא מול המקדש, וככתוב בדניאל 'וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלים'.
סומא, ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות – יכוין את לבו כנגד אביו שבשמים (והתפללו אל ה').
ונראה שטוב לצדד פניו לצד אחר, ובכך יתכן שעכ"פ מצדד פניו לכיוון הנכון (באר הלכה צד, ג עפ"י שלחן שלמה).

ה. השכים לצאת לדרך לפני זריחת החמה; לדברי תנא קמא – יתפלל עתה, וכשיגיע זמן קריאת שמע בעודו בדרך – יקראנה או, שעדיף להתפלל מעומד ובישוב הדעת ללא סמיכת גאולה לתפלה, מאשר להתפלל בדרך. וכן נהגו אבות דשמואל ולוי. רבי שמעון בן אלעזר אומר: קורא ק"ש ומתפלל בדרך, ויסמוך גאולה לתפלה.

וכיוצא בזה נחלקו החכמים לענין הדורש ברבים בשחר; האם יתפלל קודם הדרשה ואח"כ יקרא ק"ש, או יקרא ויתפלל בשעת הדרשה מיושב (כדי שלא להטריח על הציבור בצאתו להתפלל).

א. פרוש התוס' ועוד ראשונים שמדובר קודם הנץ החמה ועדיין לא הגיע זמן קריאת שמע, אבל לא קודם עלות השחר [ואם הגיע זמן 'משיכיר את חברו' לדברי הכל קורא ומתפלל קודם שיצא. מג"א]. ולדעת רש"י (כפי שפורשה בראשונים), אף קודם עלות השחר [אפשר לפי שתפלה היא רחמים לכך בדיעבד יוצאים בה אף קודם עלוה"ש (פני יהושע)]. ויש שפרשו דברי רש"י כשאר הראשונים (עפ"י משכנת יעקב עז).

ב. בה"ג פסק הלכה כר' שמעון בן אלעזר שסמיכת גאולה לתפילה עדיף על תפילה מעומד. וכן נקטו התוס' לעיקר, שכן משמע מרב אשי.

ואילו רב האי גאון ור"ח פסקו כתנא קמא וכאבוה דשמואל ולוי, שעדיף להקדים ולהתפלל בביתו משום טרדה שבדרך. וכן נטה הרא"ש לדעה זו (וכן יש לשמוע מדברי הרמב"ן בריש מסכתין שבזמנם רוב החכמים היו מתפללים ק"ש בזמנה ותפילה בהנץ ולא היו סומכים גאולה לתפילה. וא"כ משמע דכל שכן שעדיף תפילה מעומד מסמיכת גאולה לתפילה). וכתבו שאף רב אשי לא נחלק על כך אלא שלא נהג כן כשהיה דורש, אבל ביוצא לדרך יש לנהוג כן. וכן נפסק בטשו"ע (פ"ח, ה), אבל רוב העולם אין נוהגים כן אלא קוראים ומתפללים בדרך, ונראה שנוהגים כדעה הראשונה (ע' משנ"ב ובה"ל פ"ח, ח).

ג. המתפלל בהילוכו, יש אומרים שצריך לחזור ולהתפלל מעומד כאשר מגיע לישוב (תוס' בשם הר"ם). ואולם דעת שאר פוסקים שאין צריך לחזור ולהתפלל. וב'הבינו', אם לא התפלל בעמידה – מסתפק הפרי-מגדים אם צריך לשוב ולהתפלל בהגיעו לביתו (וע"ע פירוט שיטות הראשונים בשו"ת פרי יצחק ח"ב א).

ד. לדעת הכל אם לא הקדים והתפלל – מתפלל בדרך ואפילו מהלך (רשב"א, רא"ה ריטב"א ועוד). ואם מתירא שמא יפסיקוהו עוברי דרכים – יתפלל תפלה קצרה, 'הבינו' (כדלעיל ג).
ה. לכתחילה אין לצאת לדרך קודם שיתפלל תפלת שחרית (פוסקים). ונראה שהנוסע בדרך שהיא קצרה משעה וחומש – מותר, שאין זה בכלל 'יוצא לדרך'. וכן נראה שאם כל נסיעתו היא למטרת תפלה, כגון הנוסע מעיר אחרת לכותל המערבי להתפלל – מותר (שו"ת אור לציון ח"ב ז, ו).

ובמקום הצורך, אפילו אינו צורך גדול כל כך, מותר לצאת לדרך לאחר אמירת מקצת ברכות. וכל שכן אדם הדר במקום שאין לו שם מנין ויוצא השכם בבוקר לעבודתו ושם יתפלל במנין (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ח יט).

נה. א. האם תפלת המוספין נאמרת ביחיד או בחבר-עיר בלבד?

ב. המתפלל וחוזר ומתפלל – כמה ישהה בין תפלה לתפלה?

ג. השוכח הזכרת ראש חדש באחת מתפילות היום – האם מחזירים אותו אם לאו?

א. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין תפלת המוספין נאמרת ביחיד אלא בחבר-עיר. וחכמים אומרים: בחבר עיר ושלא בחבר עיר. רבי יהודה אומר בשם ראב"ע: כל מקום שיש בו חבר עיר – היחיד פטור מתפלת המוספין, שש"ץ פוטר, אבל במקום שאין שם מנין המתפלל מוסף – היחיד מתפלל.
רב הונא בר חיננא א"ר חייא בר רב: הלכה כר' יהודה בשם ראב"ע. וכן אמר ר' יצחק בר אבדימי בשם רב. וכן נהג שמואל. וכן אמר ר' חנינא קרא לפני ר' ינאי. ואילו ר' ינאי אמר שאין הלכה כן אלא כחכמים. וכן העיד ר' יוחנן על ר' ינאי עצמו, שהתפלל מוסף ביחיד. וכן נהגו ר' אמי ור' אסי.

וכן פסק רבנו חננאל ושל"פ. ויש אומרים שבמוסף של ראש השנה, כשיש חבר עיר היחיד מתפלל רק שבע ברכות ולא תשע (ע' ריצ"ג ח"א כח בשם רב האי גאון).

ב. כמה ישהה בין תפלה לתפלה (כגון בין שחרית למוסף, או מי שטעה בתפלתו וחוזר ומתפלל) – כדי שתתחונן דעתו עליו (מלשון ואתחנן אל ה' – שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה), או שתתחולל דעתו (מלשון ויחל משה. ושיעור אחד הוא, אלא שנחלקו החכמים בלשון בלבד. רש"י). מפרש בירושלמי 'כדי שתתחולל' – כשילך ד' אמות (ראשונים). ויש אומרים ששיעור 'תתחולל' גדול יותר מ'תתחונן', וענינו לחלות פני צורו שימחול לו על כל פשעיו (עפ"י הערוך ערך 'חל').

ג. טעה ולא הזכיר של ראש חדש; בכל התפלות מלבד ערבית – מחזירים אותו. ובצבור (שיכול לצאת בשמיעת החזרה. רש"י ועוד) – אין צריך לחזור.

א. זה שאמרו שבציבור אינו חוזר, דוקא אם ישמע חזרת הש"ץ כולה מתחלתה ועד סופה מלה מלה (ראשונים).

ב. בה"ג רמב"ם (תפילה י,יב) מפרשים שאם הש"ץ עצמו טעה בתפלתו [ונזכר לאחר שסיים תפילתו. פוסקים] – אינו חוזר, משום טרחת הצבור. ויש גורסים שדוקא בשחרית אומרים כן [בין של ר"ח בין של חול המועד. פר"ח פרי מגדים, מובא בבאה"ל. וי"ח], לפי שיש לו השלמה בתפלת המוסף הסמוכה לה, אבל שכח במוסף או בשאר תפילות, וכן בשאר טעויות שטעה הש"ץ בתפילה – חוזר (עפ"י רמב"ם שם ובכס"מ; רא"ש. וע' במובא לעיל כט).

יש אומרים שבשבת ויו"ט כשטעה הש"ץ – מחזירים אותו, שלא הקלו משום טורח הציבור אלא ביום שיש בו מלאכה (עפ"י ספר הבתים, ומובא בב"י). ואולם הרמ"א (קכו, ג) נקט שה"ה בשבת ויום טוב [ועלול הדבר להימצא כגון שחל יו"ט בשבת ושכח הש"ץ מלהזכיר יום טוב – אינו חוזר, כיון שיאמרנו בתפילת המוספין. עפ"י באה"ל].

וש"ץ שטעה בתפילת הלחש שלו, אינו חוזר מפני טורח הציבור אלא סומך על התפילה שיתפלל בקול רם (שו"ע קכו, ד, ע"ש).

ג. יש סוברים שאם לא הזכיר ראש חדש בשחרית וכבר התפלל תפלת מוסף – שוב אינו חוזר, אבל כתבו בשם הרשב"א ועוד פוסקים שבכל אופן חוזר. ונכון להתנות שאם אינו חייב, תהא תפלתו נדבה. ואם נזכר שלא הזכיר בשעה שעמד בשלש ראשונות של תפלת מוסף – ימשיך תפלה זו כשחרית (משנה ברורה). ויש פוסקים שאם נזכר לאחר מוסף, לא יחזור ויתפלל שחרית אלא יתפלל מנחה שתיים (עפ"י בן איש חי שנה ב ויקרא יג; שו"ת אור לציון ח"ב ז, לז).

פרטי דיני החזרה מבוארים לעיל כט.

בתפלת ערבית – אמר ר' ענן אמר רב: אין מחזירים אותו, לפי שאין בית דין מקדשים את החדש בלילה. והסיק רב אשי שאין חילוק בין חדש מלא וחדש חסר.

א. בשני לילות של ראש חדש כששכח אינו חוזר (תוס'), דלא כ'יש מפרשים' שבלילה שני חוזר. ב. נחלקו הדעות בשוכח דבר שאין מחזירים אותו [בדבר הנזכר בתלמוד לאמר, למעט 'זכרנו' וכד'. תרומת הדשן קמד], ונזכר קודם שעקר רגליו – האם חוזר למקומו, כגון ראש חדש בערבית – חוזר ל'רצה' (וכך נהג רבנו תם, וכן עמא דבר. תוס'). וכן הורה הסמ"ג – עשין יט) אם לאו. וכמו כן נחלקו כאשר נזכר קודם שהתחיל הברכה הסמוכה לאותה ברכה – האם חוזר או יאמר במקום שנוכר.

והכרעת הפוסקים (ריצד, ד-ה) היא שכל שסיים הברכה, ובכלל זה כשהזכיר שם השם שבסיום הברכה – שוב אינו חוזר.